

Szűz Mária alakja magyar pénzekben

Szűz Mária megkülönböztetett tisztelete az őskeresztény kor óta él az egyházban. A középkor évszázadai alatt a keresztény egyház szétválaszthatatlanul összeforrt az állammal, és ha egyes uralkodók viszonya a pápasággal néha megromlott is, a kereszténység eszmerendszere – a reneszánsz korig mindenestre – áthatotta az egész világi életet.

Az állam – vagy ami ezzel nagyon sokáig egyet jelentett, az uralkodó – egyik legfontosabb felségjoga mindenkor a pénzverés volt. Régi korok ránk maradt pénzei, a mindennapi életnek ezek a kisméretű, de fontos tanúi, bepillantást engednek számunkra az elmúlt idők történetébe, számtalan adattal gazdagítják ismereteinket a korabeli társadalom anyagi és szellemi műveltségéről.

Az államhatalom keresztény jellege miatt tulajdonképpen különös, hogy a vallásosságban mindig nagy szerepet játszó Mária-tisztelet megnyilvánulásai csak viszonylag későn jelennek meg a pénzekben.

Szűz Mária, az Istenanya alakjával legkorábban *Bizánc pénzein* találkozhatunk. Ez is mutatja, hogy a Mária-kultusz a keleti egyházban még a nyugatihoz képest is különleges erővel hatott. De a keleti birodalom is lassan hanyatlásnak indult már, amikor VI. Bölcs Leó uralkodása alatt (886-912), a magyar honfoglalással egy időben először verik bizánci pénzek hátlapjára az Istenanya alakját. Ettől kezdve Bizánc pénzein Szűz Mária alakja gyakran előfordul. Legtöbbször imára széttárt karral ábrázolják (orans), a mellén levő nagy, kerek medailonban a kis Jézus arcával. Mások álló alakban látható, amint a császárt megkoronázza vagy megáldja, esetleg amint összetett kézzel imádkozik. De olyan pénzek is léteznek, amelyeken Szűz Mária karján tartja a kis Jézust. A Mária-kép két oldalán mindig fel van tüntetve az Isten Anyja (Méter Theu) jelentésű *MP ÖY* rövidítés.

Csak később, a XI. századtól kezdve jelenik meg Mária alakja olyan nyugati városok denárain is, melyeknek ő volt a védőszentje (Hildesheim, Speyer, Maastricht, Verdun, Strasbourg). A XII. században magdeburgi bracteákon, vagyis hajszálvékonyra kikalapált és ezért aránylag széles, egylapú denárokon találkozhatunk Szűz Máriával. Már valamivel korábban, a XI. század második felében tűnik fel a Szent Szűz ülő alakja ölében a Gyermekkel szicíliai rézpénzekben – közvetlen bizánci hatásra. Ugyancsak Szicíliában a XIII. század végén a Salut nevű ezüstpénzen az anyagi üdvözet jelenete tűnik fel, és ugyanez látható a hasonlóképpen Salut-nek nevezett XV. századi francia aranypénzekben. A XV. század második felében az aquileiai patriarchátus utolsó kis ezüstpénzeinek hátlapján az egyidejű magyar pénzekhez teljesen hasonlóan ábrázolják Szűz Máriát. Mária alakja természetesen még későbbi időkben is fel-felbukkan pénzekben, így például a hardegi aranyforintokon (Szilézia) a XVI. század elején vagy XVIII. századi bajor tallérok mint PATRONA BAVARIAE – teljesen hasonló formában az egykorú magyar tallérokhoz. A legújabb időkben is található Mária-ábrázolások: a Vatikán állam 1 és 10 lírásain XI. és XII. Pius alatt, VI. Pál egyik 5 lírásán vagy az utolsó magyar Szűz Máriás pénzekkel egykorú osztrák 5 schillingesen, a mariazelli Szűz Mária alakjában mint MAGNA MATER AUSTRIAE. A Szűz Mária-ábrázolás valamennyi előfordulását itt természetesen nem lehet felsorolni.

Egy bizonyos: a számtalan pénzkibocsátó között egy sincs, amelynek pénzein *Szűz Mária alakja* olyan gyakran jelenék meg, mint a *magyar pénzekben*; a szorosán vett magyar pénztípusok közül 708-on, azonkívül még 100 próbavereten, 93 erdélyi pén-

zen és 28 próbavereten, továbbá még 8, szorosan magyar vonatkozású pénzen: összesen 937 esetben fordul elő Szűz Mária ábrázolása.

A hagyomány szerint már Szent István királyunk Szűz Mária védelmébe ajánlotta országát, a különlegesen magyar Mária-tisztelet tehát az Árpád-házi királyok korára nyúlik vissza. Ennek konkrét emlékeivel azonban inkább csak III. Béla korától kezdve találkozunk. Ez a királyunk építtette fel (Szent István után másodszer) az esztergomi székesegyházat, amelynek kapujában már ábrázolták Magyarország felajánlását Szűz Máriának. A későbbi királyok közül kitűnt Mária-tiszteletével Nagy Lajos, ő alapította a híres ausztriai mariazelli templomot. Mindennek ismeretében talán meglepő, hogy – egyetlen előzménytől eltekintve – Szűz Máriának mint Magyarország Védasszonyának alakja csak a XV. század második felében került a magyar pénzekre – hogy aztán csaknem négyszáz éven át azok jellegzetes motívuma legyen.

Az említett előfutár még Árpád-kori pénz, egyike pénztörténetünk eléggé rejtélyes darabjainak. Tudni kell ugyanis, hogy a középkorban a nyugati egyházhoz tartozó Európában (kivéve Dél-Olaszországot, ahol bizánci hatás és Spanyolországot, ahol arab hatás érvényesült) nem vertek rézpénzt. Nem léteztek egyébként aranypénzek sem, a XIII. századig az egyetlen pénzfajta az országonként nagyon eltérő finomságú, súlyú és így értékű kis ezüstdenár volt (legfeljebb 1–2 g súlyú, de sokszor 1 g-nál jóval könnyebb, vékony ezüstpénzecske). Magyarországon azonban, feltűnő kivételként, elég nagy számban került elő – az egykorúságot bizonyítva egymás mellett – kétféle rézpénz is. Az egyik első pillantásra keleti, mohamedán országból való veretnek látszik, valójában azonban csak ilyet utánoz, a rajta levő arabnak tűnő feliratok értelmetlenek. Teljesen azonos technikával készült a másik, valamivel nagyobb rézpénz is. Ez viszont, bár technikában nem, témájában, rajzában, stílusában egyértelműen bizánci hatást mutat. E bizánci jellegű *rézpénznek* a *hátlapján* látható egy igen primitív módon ábrázolt *ülő alak, jobbában* (feltehetőleg) *jogarral*. Azonosítását csak a SANCTA MARIA körirat teszi lehetővé. Bal karja fölött két vonal közt négy, egymáshoz csatlakozó karika figyelhető meg, ezt általában a Kisdednek tartják, jobban mondva a Jézus-ábrázolás extrém eltorzulásának – de talán inkább csak ruhadísz. Ami a rézpénzt rejtélyessé teszi, de egyben datálásához hozzásegíthet, az a másik oldala, az előlap. Ezen két uralkodó trónol egymás mellett, ahogy az a bizánci pénzen gyakran előfordul. A körirat: REX STS – REX BELA. Az STS csak Stephanust jelenthet. Ennek alapján a pénzt valamikor IV. Bélának és V. Istvánnak tulajdonították, az ifjabb királyság idejéből. Ez az elmélet a leletegyüttesek vizsgálata alapján ma már végképp elvethető. A következő elképzelés REX STS-ben IV. Istvánt, REX BELA-ban pedig apját, a néhai II. Bélát sejtette. IV. István ellenkirály (1163) Mánuel bizánci császár pártfogoltjaként jutott rövid időre trónra; ez megmagyarázná a bizáncias pénz verését, valamint a legitimitásra utaló jelzésként az apa, II. Béla szerepeltetését. Ma azonban már ezt az elméletet is elvetik. A ma elfogadott nézet szerint mindkét rézpénzt III. Béla (1172–1196) bocsátotta ki. REX BELA eszerint természetesen magát III. Bélát jelenti. De kicsoda REX STS? Talán Szent István? Hogy ülhetne azonban Béla a Szent jobbján? Vagy talán Béla elődje, meghalt bátyja, III. István? Ha ezt a kérdést nehéz is eldönteni, egy bizonyos: Szűz Mária alakja közvetlen bizánci hatásra került erre a legelső magyar rézpénzre. A Béla-elmélet helyessége esetén a király bizánci neveltetése ezt a hatást mindenesetre megmagyarázza.

Ez után az előfutár után háromszáz év telik el Szűz Máriát ábrázoló magyar pénz nélkül.

Hunyadi Mátyás király idejében (1458–1490) – elsősorban az ő királyi udvarában – kezdett meghonosodni Magyarországon a reneszánsz műveltség és szellemiség. Maga az uralkodó volt ennek az irányzatnak úttörője és zászlóvivője. Ő maga nyilván meg-

tartotta az egyház előírásait, de aligha nevezhető középkori értelemben vett vallásos, keresztény királynak. Mégis az ő uralkodása alatt lett Szűz Mária, Magyarország védője állandó motívummá a magyar pénzekben.

Külső formájában Mátyás pénzverése nem hozott újat. A király reneszánsz műveltsége ellenére a pénzek többségének még a körirata is gótikus jellegű, ún. barátírású. Annál jelentősebb volt azonban a lényegi változás. Több, korábbi, sikertelen kísérlet után ugyanis Mátyás király 1468-ban végleg szakított az évenkénti pénzbeváltás rendszerével, és bevezette az állandó pénzt. A pénzbeváltásból származó kamara haszna (*lucrum camerae*) korábban a királyi – vagy, ha úgy tetszik, állami – bevételek jelentős részét tette ki. Ennek kiesését a király most a királyi fiskus adójának bevezetésével pótolta.

Az új, *állandó denár* típusa ettől kezdve évszázadokon át, a denárverés Mária Terézia idejében történt megszűnéséig nem változott: az előlapon az ország mindenkori címere, a *hátlapon* pedig *Szűz Mária ülő alakja karján a kis Jézussal*, a körirat szerint mint *PATRONA VNGARIAE* (később *HVNGARIAE*). Ugyanez lett a még kisebb értékű obulus (féldenár) ábrázolása is, csak köriratok nélkül (utoljára 1705-ben verték). Ugyancsak 1468-ban, Mátyás király egy évszázados szünet után újra veretni kezdi a garas nevű, 12 denárt érő nagyobb ezüstpénzt is. Ezen a pénzfaján – nagyobb méretben – a denárhoz mindenben hasonló az ábrázolás: a hátlapon tehát a *Patrona Hungariae* alakja – egészen a pénzfaj 1631-ben történt megszűnéséig.

Mindezen felül Mátyás néhány évvel később, 1471-ben a korábban is állandó *aranyforintra* szintén a *Szent Szűz alakját* vette. Ezen azonban a király köriratát mutató előlapra, a korábbi címer helyére, csupán Mária alakja alatt tüntették fel a mindenkori uralkodó apró családi címerét. (Az aranyforint másik oldalát már Nagy Lajos király óta Szent László álló alakja díszítette.) A kis Jézust tartó Szűz Mária alakja ettől kezdve a később dukátnak nevezett aranyforinton is állandó motívum lett; II. Mátyás idején (1608–19) a hátlapra került át az előlapról, és ezen maradt meg legtovább, egészen 1848-ig. (Itt meg kell jegyezni, hogy ezt a Mátyás-féle aranyforintot finomsága és állandó értéke miatt a következő évszázadokban Európában több helyen, elsősorban Németalföldön utánozták. Többnyire csak az előlap álló alakját vették át, de vannak olyan holland utánzatok, amelyekre a Szűz Mária-ábrázolás is rákerült.)

Az állandó típus nem jelent teljes egyformaságot, változatlanságot, csak az ábrázolás alapmotívumának egységét, amelyen belül az idők folyamán *számtalan változás* következett be. Új király trónra léptével megváltozott a pénzek körirata, gyakran a címer is, de egy-egy uralkodó kormányzatán belül is nemegyszer változott a címerpajzs alakja, a köriratok rövidítése, az évszám elhelyezése. Hasonló változások a Szűz Mária-ábrázolásban is bekövetkeztek már Hunyadi Mátyás korától kezdve. Eleinte Mária fejét fátyol borítja, de ez hamarosan elmarad, és a fejre nyílt korona kerül. A fejet néha dicsfény veszi körül, máskor ez hiányzik. A kis Jézus többnyire Mária jobbán látható, olykor viszont a bal oldalon. Az aranyforintokon Mária alakja alatt már II. Ulászlótól (1490–1516) megjelenik a félhold, ez hamarosan általánossá válik (viszont garasokon csak későbbi időben és ritkábban, denáron pedig kivételesen fordul elő). Jelentős változás, hogy II. Mátyástól kezdve felcserélődik a kis Jézus helye: ettől fogva szabály szerint Mária a bal karján tartja, és a jobb oldali elhelyezkedés válik kivételessé. Ugyancsak II. Mátyástól lág, majd sugárkoszorú tűnik fel a *Patrona Hungariae* alakja körül, főleg az aranyforinton, ahol ez később szabályszerűvé válik. A XVII. század első felében – a nagybányai pénzverde termékein – Mária szoknyája az addigi redőzés helyett sima, de himesen kivarrott. A változásokat még hosszan lehetne sorolni.

Amint már láttuk, az eredetileg vert pénzfajok évszázadok elmúltával egymás után eltűntek. 1631-ben megszűnt a garasok, 1705-ben az obulusok, 1760-ban a denárok verése (1767-ben a rézdenároké is). Ezzel szemben időközben más, nagyobb értékű pénzfajok kerültek bevezetésre. I. Ferdinánd alatt (1526–1564) a magyar rendek tiltakozása ellenére 1553-ban megkezdődik a tőlünk nyugatra már korábban elterjedt nagy ezüstpénz, a tallér verése. A tallérral együtt megjelennek törtrészei: a 1/2 és 1/4 tallér is; később pedig többszörös: 5, 4, 3, 2 és 1 1/2 tallérokat is vernek, bár csak igen korlátozott számban. I. Lipót (1675–1705) váltópénzként bevezeti az osztrák krajcárvalutát, ettől fogva ezüst 15, 6, 3, 2 krajcárosok, 1 1/2 krajcárt érő poltúrák és 1 krajcárosok, később, a XVIII. században 30, 20, 17, 10, 7 krajcárosok is növelik a forgalomban levő pénzfajok számát. Szűz Mária alakja mindezekre a pénzekre rákerült.

A tallérok hátlapján eleinte a címer, illetőleg az azt felváltó kétfejű sas fölött látható a *Patrona Hungariae*. Rudolf (1576–1608) trónra lépése után a tallérok típusát teljesen osztrák jellegűre alakították: az előlapon a király mellképe, a hátlapon a kétfejű sas. Mégis, a pénzek magyarországi eredetének jelzésére a Körmöcbányán vert tallérok előlapjának két szélén, a köriratot megszakítva, beiktatták bal oldalon a magyar címert, jobbról pedig a *Patrona Hungariae* apró alakját. A nagybányai tallérokon a magyar jelleget a hátlapon a kétfejű sas mellén lévő nagyobb magyar címer fejezte ki, Szűz Mária alakja a nagybányai tallérokon általában hiányzott. Viszont I. Lipót korában egy alkalommal éppen Nagybányán és éppen a talléron nyilvánult meg átütő erővel a nemzeti érzés: ezen az egyetlen tallértípuson a kétfejű sas helyét a Szent Szűz felhők között, félhold fölött álló alakja foglalja el, jobbján a kis Jézussal, sugárkoszorúval körülveve, alatta a magyar címerrel. A körirat hosszabb, teljesebb a megszokottnál: *S. IMMACVLATA. VIR. (go) MAR.(ia) MAT.(er) DEI. PAT.(rona) HVNGA.(riae)*. (Szeplőtlen Szent Szűz Mária, Isten Anyja, Magyarország Védője.) Ennek az ábrázolásnak és feliratnak csak a tallérok közt nincs párja, ebben a korban, az 1670–90-es években más címletű nagybányai vereteken többször is előfordul: egy 1/4 talléron, továbbá 15, 6 és 3 krajcárosokon.

Érthető, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának (1703–1711) kuruc pénzverésében a nemzeti jelleg erősen kidomborodott. Ennek megfelelően az előlapon a magyar címert, a hátlapon pedig a dukáton, a féltalléron és a rézpénzek közül a 20, 4 és 1 poltúráson is a hagyományos *Patrona Hungariae* motívumot láthatjuk.

Mária Terézia idejében (1740–1780) a legfontosabb újítás a tallér és a féltallér hátlapjának nemzeti jellegű megváltozása: a kétfejű sas helyére Mária – ez alkalommal álló – alakja kerül, a körirat pedig: *S. MARIA MATER DEI PATRONA HUNG.* Ugyanakkor a krajcárfélék hátlapján – ugyanúgy, mint már a század eleje óta a dukáton is – *PATRONA REGNI HVNGARIAE* a felirat, csak az utolsó denárokon marad meg a régi *PATRONA HUNG.* 1767-től újabb változás következik be a tallérok külsejében: az előlapon a királynő mellképe helyére az angyalos magyar címer kerül, de ez nem jelent újabb nemzeti engedményt, okai pénz- és kereskedelempolitikaiak. Ugyanekkor a hátlapon, az előző körirat megtartása mellett, a Madonna alakja ismét ülőre változik.

Mária Terézia utóda, II. József (1780–1790) – egységesítő törekvéseinek megfelelően – lényegében megszüntette a magyar típusú pénzverést, ettől kezdve Magyarországon is osztrák jellegű pénzeket használtak. Csupán jelképesen készült ezentúl, kis mennyiségben a 2 dukát, dukát, tallér és 1/2 tallér az eddigivel azonos magyar típusban is. Ugyanez volt a helyzet II. Lipót uralkodása alatt és Ferenc uralkodásának első éveiben. Majd, a XIX. század első három évtizedében teljesen hiányoznak a magyar típusú veretek, és csak 1830-tól jelennek meg újra: a dukát változatlan formában, a tallér és a forint (a korábbi 1/2 tallér) ismét az uralkodó képével, de a régi, madonnás hátlappal, új típusként pedig a 20 krajcáros a tallérhoz hasonló ábrázolással. A nép ezt az utóbbi pénzfajt nevezte „máriásnak”. Ezekhez járult V. Ferdinánd alatt a 20 kraj-

cároshoz mindenben hasonló 10 krajcáros is. Végül, az 1848-as polgári átalakulás után az egyébként változatlan típusú dukáton, továbbá a 20 és 10 krajcároson először jelentek meg az addigi latin helyett magyar nyelvű feliratok. A hátlap körirata: SZ. MÁRIA IST.ANNYA MAGY.OR. VÉDŐJE.

A török hódítás a XVI. század közepén Magyarországot három részre szakította. Ezután Erdély külön úton kényszerült járni; ez *önálló pénzverést* is jelentett. Az átmeneti időszakban, János Zsigmond (1540–1571) alatt az aranyforint, a denár és az obulus verése a korábbi típusok szerint folyt tovább, tehát Szűz Mária hátlapi alakjával, annak ellenére, hogy az uralkodó a katolikus hitet elhagyta. A későbbiekben a denárverés Erdélyben kivételes, viszont az aranyforintokon a Patrona Hungariae alakja a Báthoriak alatt is megmarad. A tallérverés teljesen önállóan alakul ki Erdélyben ezekben az évtizedekben, és ezen a pénzfajon Mária-ábrázolás általában nem fordul elő. Ebből a szempontból különben a továbbiakban kettősség mutatkozik: a tulajdonképpen Erdélyben vert pénzek közül csak a ritka denárokon találjuk meg Szűz Máriát, a protestáns fejedelmek alatt is; viszont a királyi Magyarország felé kapcsolatot jelentő nagybányai pénzverdében, amely váltakozva hol a király, hol a fejedelmek kezén van, végig megmarad a magyar jellegű pénzverés, és ennek megfelelően az aranyforintok, a széles garások és természetesen a denárak hátlapján a Mária-ábrázolás is. Sőt, a protestáns Bocskai István (1605–1606) egyik Nagybányán vert tallérjának hátlapját szintén a Madonna alakja foglalja el. Ugyancsak feltűnik Szűz Mária ábrázolása a szintén protestáns Brandenburgi Katalin egyik – feltehetően nem Nagybányán vert – aranyforintján. Bethlen Gábor (1613–1629) rövid ideig tartó felvidéki uralma és választott magyar királysága idején Körmöcbányán is veretett pénzt. Az itteni és az ugyanekkor Nagybányán készült tallérok a királyi Magyarország tallértípusát követik, és ennek megfelelően az előlap köriratában ezeken is feltűnik az azt megszakító kis Patrona Hungariae. Az erdélyi pénzek közül utoljára II. Rákóczi György 1657-ig vert nagybányai aranyforintján találkozhatunk Szűz Mária és a kis Jézus alakjával. Érdekes módon a katolikus Habsburg-császárok uralomra jutásától kezdve az erdélyi pénzekről Szűz Mária végképp eltűnik, jeléül annak, hogy a Mária motívumot nem annyira vallási, mint inkább nemzeti jelképnek érezték.

Amint láttuk, 1848-ban, a szabadságharc kezdetén még Szűz Mária alakjával vertek magyar köriratú dukátokat, 20 és 10 krajcárosokat. Ezekkel zárul a „máriás” magyar pénzek hosszú sorozata. A szabadságharc bukását követő önkényuralom idején a magyarországi pénzverdékben is osztrák pénzek készültek, amikor pedig a kiegyezés után a magyar pénzverés újra megindult, a teljesen laikussá vált magyar állam a Patrona Hungariae-ábrázolást még az utolsó dukáltípusokon is mellőzte.

De amint az 1468-tól 1848-ig terjedő madonnás magyar pénzeknek volt már előzményük a XII. században – utózóngéjük is jelentkezett 80 évvel később: az 1929-től 1939-ig vert ezüst 2 pengősök formájában. A tervező művész tudatosan nyúlt vissza a XVIII. század végi magyar tallérokhoz és féltallérokhoz, a *címeres-Szűzmáriás pénz* ezeknek miniatürizált megismétlése. Különösen a hátlap ragaszkodik pontosan a régi ábrázoláshoz, a művész mindössze annyit változtatott Szűz Mária alakján, hogy a fején levő koronát a magyar Szent Koronával cserélte fel. Próbaveretek tanúsága szerint eredetileg a körirat is latin lett volna, azonos a mintául szolgáló tallérokéval: S. MARIA MATER DEI PATRONA HUNG. Készült körirat nélküli változat is, de a végleges, forgalomba jutott pénzekre végül magyar felirat került: MAGYARORSZÁG VÉDASSZONYA. Ezekkel a szép ezüstpénzekkel tűnt el a magyar pénzverésből az azt évszázadokon át jellemző Szűz Mária-ábrázolás, amelyben megható egységbe ötvöződött a vallásos, a hazafias és – mivel Máriát kivétel nélkül mindig mint anyát mutatta be – a családi érzés is.